

REVIEWS, BIBLIOGRAPHICAL NOTES

Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogii greco-române*, București, Editura Vreamea, 2014, 223 p.

Lucrarea domnului profesor universitar Mihai Sorin Rădulescu, intitulată *Genealogii greco-române* și publicată în anul 2014 de Editura Vreamea din București, constituie înmănuncherea a 15 studii și articole, apărute separat în diferite reviste de specialitate de la București și Atena, care se subsumează temei generoase indicate de titlu.

Scrise în stilul original al genealogistului Mihai Sorin Rădulescu, studiile adunate în acest volum contribuie la îmbogățirea tabloului relațiilor româno-grecești și prin biografii ale unor personaje până acum necunoscute, enigmatice sau uitate. Autorul readuce în actualitate personalități din trecutul nostru medieval și modern care și-au adus propria contribuție, demnă de rememorat, domeniilor pe care le-au slujit: boieri cărturari, oameni de litere, oameni de știință, medici, militari, juriști, politicieni ș.a.

Acestea sunt genealogii ample ale familiilor Schina, Ventura, Politimos, Malaxa, Philippide, Hepites, Culianu, ale familiilor cărturarilor Dimitrie Ramadan și Vasile Panopol, trăitori în epoci diferite, dar și istorii care reamintesc de vechi colecții muzeale, precum odată vestitul muzeu înființat de Anastase Simu la București și de cel înființat de numismatul și publicistul Al. G. Cantacuzino, într-o căsuță situată vis-à-vis de Catedrala Sf. Iosif ș.a.

Tema îndelungatei relații greco-române, departe de a fi epuizată sub aspectul cercetării istorice, nu reprezintă o noutate în peisajul preocupărilor domniei sale și vine să continue seria contribuțiilor dedicate alianțelor matrimoniale și interferențelor culturale dintre familii de origine grecească și familii românești.

Prin studiile sale, în care se relevă un pronunțat gust pentru detalii și precizie, autorul aduce contribuții prețioase la istoria socială și culturală din Principatele Române. O cantitate vastă de informație, rod al documentării cuprinzătoare și variate, este valorificată cu rezultatul unei lecturi interesante, autorul orientând discursul spre o notă dubitativă atunci când stadiul cercetării nu permite formularea unor certitudini.

Demersul genealogic privind familiile prezentate se completează, în măsura în care sursele documentare îngăduie, cu aspecte de viață materială, prin informații despre posesiunile funciare și imobiliare ale acestora și implicit despre apartenența la locurile în care s-au stabilit și unde se mai păstrează, ca moștenire palpabilă a existenței lor, patrimoniul arhitectural. Astfel, familia Philippide, din care au făcut parte lingvistul Alexandru I. Philippide și fiul său Alexandru A. Philippide, și-a legat numele de orașul moldovenesc Bârlad, despre care autorul precizează că una dintre cele mai frumoase case care se păstrează încă aici aparținut lui Nicolae Philippide. În aceeași ordine de idei, familia Malaxa, din care a făcut parte inginerul Nicolae Malaxa, și-a

legat numele de orașele Galați, Tecuci, Huși și București, familia Hepites de Brăila și București ș.a.m.d.

O altă direcție de interes urmărește problematica etimologiilor lingvistice ale unora dintre patronimice, în încercarea de a identifica cât mai multe filiații cu subiectul cercetat. Astfel este analizat patronimicul “Ramadan”, al spătarului Dimitrie Ramadan, boier cărturar din Constantinopol, înrudit cu Cantacuzinii din Țara Românească și Moldova, astăzi pe deplin uitat.

În cercetarea familiilor provenite din Peninsula Balcanică apare provocarea, deseori dificilă fără date documentare certe, de a aduce lămuriri asupra originilor lor etnice. Autorul volumului abordează și această latură delicată, greci sau aromâni, nu însă fără o anumită precauție. În cazul familiilor Philippide și Culianu se poate însă decela un ascendent vlah la nivelul începătorilor familiilor.

În studiul dedicat familiei Hepites, genealogistul Mihai Sorin Rădulescu preciza că “a rememora genealogia familiei Hepites înseamnă a face atât act de istorie culturală cât și de restituție îndreptățită” (p. 148), idee care transcende cazul particular și descrie chiar esența interesului pentru genealogie și pentru realizările trecutului. Din familia Hepites au făcut parte oameni de știință și intelectuali, printre care doctorul Constantin C. Hepites, autorul primei Farmacopei românești, fiul său, academicianul Ștefan Hepites, fondatorul Institutului de Meteorologie și inițiatorul primelor măsurători seismologice, doctorul Alexandru Hepites ș.a.

Familia Schina(s) a dat numeroși oameni de drept, cu funcții și contribuții notabile în domeniu, această profesie devenind aproape o tradiție de familie. Remarcabilă carieră juridică a realizat Constantin E. Schina care a fost prim-președinte al Înaltei Curți de Casație timp de douăzeci de ani. De asemenea, un interesant parcurs profesional l-a avut și fiul său, Nicolae Schina, tot jurist, devenit președinte al Uniunii Funcționarilor Publici pentru drepturile cărora a militat cu convingere, iar acestea sunt doar două exemple din vasta listă de personalități distinse care fac parte din genealogia familiei Schina. Istoria ei ilustrează modul în care alianțele matrimoniale erau practicate în trecut din rațiuni de ordin social, care în societatea de astăzi și-au pierdut, inerent, semnificațiile.

Aportul acestei familii la cristalizarea unor relații greco-române este bine sintetizat în concluziile autorului la studiul dedicat: “Schineștii s-au înrudit în secolul XIX cu familii importante pentru istoria modernă a Greciei și a României, precum Ipsilanti, Mavrocordat și Sutz. Au contribuit mult la renașterea pășării Phoenix, simbol al regenerării Greciei, ilustrând totodată legăturile seculare care unesc pe greci și pe români” (p. 45).

Din familia Ventura se distinge cu precădere amintirea dramaturgului și publicistului Grigore Ventura și a fiicei sale, actrița Maria Ventura, născută din căsătoria cu Lea Vermont, sora cunoscutului pictor interbelic Nicolae Vermont.

Două dintre studiile adunate în acest volum constituie o categorie aparte din perspectiva discursului și a direcției de cercetare. Este vorba despre articolele: *În căutarea unui muzeu dispărut: colecția Al. G. Cantacuzino* și *Un european: Anastase Simu la un secol și jumătate de la naștere*.

Acestea arborează un stil diferit de cel clasic al prezentărilor genealogice și se dovedesc a fi pe atât de interesante cu cât sunt revelate sensuri noi pentru fapte din

trecutul cultural al Bucureștilor, care altminteri ar fi putut rămâne simple detalii din cronologia orașului.

Studiul despre Anastase Simu, de pildă, s-a concentrat pe analiza câtorva aspecte din viața lui, decizia de a înființa “cel mai însemnat muzeu de artă din România de dinaintea regimului totalitar” (p. 149), la București, în anul 1910 și alegerea arhitecturii casei care l-a găzduit, neoclasică, sub formă de templu grec, izbitor de asemănătoare cu planimetria și plastica Bisericii grecești din București. Aici, informațiile genealogice au darul de a completa argumentația ideilor expuse.

Contribuția prețioasă a studiilor genealogistului Mihai Sorin Rădulescu, în genere, constă în reconstituirea cu migală și pasiune a unei lumi astăzi apuse, societatea boierimii și cea a burgheziei românești, exponente ale cărora sunt și personajele ilustrate în lucrarea de față.

Alexandra Țânțăreanu

***Rapoarte diplomatice ruse din România (1888-1898).
Дипломатические документы российских представителей в Румынии (1888-1898), Iași, Editura Universității “Alexandru Ioan
Cuza”, 2014, 460 p.***

În 12 decembrie 2014, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași a scos de sub tipar volumul de documente intitulat *Rapoarte diplomatice ruse din România (1888-1898). Дипломатические документы российских представителей в Румынии (1888-1898)*, primul din seria “Documenta diplomatica” îngrijită de Flavius Solomon și încadrată în colecția “Documenta”, aflată sub coordonarea prof. dr. Petronel Zahariuc. Colecția își propune să publice documente istorice din secolele XIV-XX păstrate în arhivele românești și în arhivele din străinătate (Muntele Athos, Moscova, Viena, Budapesta, Varșovia, Ierusalim ș.a.). Autorii volumului sunt un colectiv “internațional” coordonat de cercetătorul de origine basarabeană Flavius Solomon (Institutul de Istorie “A.D. Xenopol” din Iași), din care fac parte Adrian-Bogdan Ceobanu – asistent universitar la Facultatea de Istorie a Universității “Al. I. Cuza” din Iași –, Andrei Cușco – profesor al Facultății de Istorie și Filozofie a Universității de Stat din Moldova, director al Centrului de Studii Imperiale de la Chișinău –, și istoricul rus Grigori Șkundin – doctor-docent al Institutului internațional de Studii Juridice de pe lângă Ministerul Justiției al Federației Ruse, vice-președintele Asociației Ruse a Istoricilor Primului Război Mondial, specialist în istoria Europei de Sud-Est și a Balcanilor. Efortul lor se circumscrie unei direcții predominante din istoriografia românească de după 1989, determinate de liberalizarea accesului la sursele de arhivă, inclusiv la cele străine: aceea de publicare a tomurilor de documente, în cazul de față a documentelor din arhivele rusești despre relațiile dintre România și Rusia din epoca cuprinsă între obținerea independenței țării și primul război mondial. Interesul științific major al editorilor este stabilit pe bună dreptate de necesitatea de a umple golul creat de “lipsa marilor serii, gândite ca proiecte de lungă durată, după

modelul unor colecții străine devenite deja clasice, care ar consacra, și sub această formă, racordarea școlii românești la tradiția marilor istoriografii moderne.”¹

Cele 85 de documente din perioada 1888-1898, redată în limbile rusă și franceză și cu traduceri lor, au fost incluse în volum potrivit relevanței lor informaționale și provin din fondul nr. 151: “Arhiva politică” (Политархив), deținut de Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus de la Moscova (Архив внешней политики Российской империи – АВПРИ; echivalentul acronimului în română: APEIR)², iar xerocopiile și microfilmele pentru anii 1888, 1890-1891, 1893, 1896-1897 și 1898 se găsesc la Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale din București în colecția “Microfilme – Rusia”, în “Xerografii Rusia”, pachetul XVIII, respectiv în unica³ rolă nr. 228.

APEIR este una dintre cele mai vechi instituții de arhivă din Rusia, ale cărei începuturi datează de la *ukazul* lui Petru cel Mare cu privire la *Regulamentul general al Colegiilor de Stat* din 28 februarie 1720; un capitol special al *Regulamentului* conținea prevederi referitoare la arhive și dispunea centralizarea tuturor actelor emise de puterea centrală a statului, în afara celor financiare, “în arhiva Colegiului Afacerilor Străine”.⁴ Colegiul Afacerilor Străine (Коллегия иностранных дел) (1720-1832) avea în subordine două arhive: arhiva actelor curente (arhiva operativă, organizată în capitala Sankt-Petersburg) și arhiva istorică (alcătuită din acte care și-au pierdut însemnătatea operativă, aflată la Moscova).⁵ Între acestea din urmă, enumerăm documentele rămase de la “Departamentul Soliilor” (Посольский приказ) (1549-1720) – structura competentă de politică externă a statului până la crearea Colegiului Afacerilor Străine –, care, la rândul său, moștenise actele create în timpul Marelui Cnezat al Moscovei și arhiva țarului din secolele al XIV-lea – al XVI-lea, documentele privind relațiile externe ale statului rus începând din secolul al XV-lea până la

¹ Flavius Solomon, Adrian-Bogdan Ceobanu, Andrei Cușco, Grigori Șkundin (eds, trans), *Rapoarte diplomatice ruse din România (1888-1898)*. *Дипломатические документы российских представителей в Румынии (1888-1898)*, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2014, p. 9.

² Pagina web a Arhivei de Politică Externă a Imperiului Rus:

<http://www.mid.ru/bdomp/sitemap.nsf/karta?open&count=1000&expandview>.

³ De reținut că, în ceea ce privește conținutul unei role de microfilm din această colecție, el este de regulă dependent de activitatea unilaterală de depistare a părții ruse, întrucât la vremea misiunilor delegațiilor românești nu exista practica punerii la dispoziție a unei utile liste a fondurilor date în cercetare, iar delegațiile Arhivelor Statului, din comoditate ori sfială, nu au solicitat o schemă structurală definitorie a Arhivei vizate (cf. Octavian Dascăl, *Demersurile Arhivelor Naționale ale României pentru cercetarea și recuperarea unor fonduri de documente românești din arhivele Federației Ruse (1992-2004)*, “Revista Arhivelor. Archives Review”, LXXXVI (2009), nr. 1, pp. 28-53).

⁴ S. L. Turilova, *Архив Внешней политики Российской империи* (Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus), s.a., în http://www.pseudology.org/MID/Archive_RI.htm.

⁵ V. S. L. Turilova, *Государственная коллегия иностранных дел: от Петра I к Екатерине II* (Colegiul de Stat al Afacerilor Străine: de la Petru I la Ecaterina II), în *Российская дипломатия: история и современность: Материалы Научно-практической конференции, посвященной 450-летию создания Посольского приказа* (Diplomația rusă: istorie și actualitate: materiale ale conferinței științifice și practice dedicate aniversării a 450 de ani de la înființarea Departamentului Soliilor), Moscova, 2001, pp. 155-168.

începutul secolului al XVIII-lea, biblioteca-unicat de manuscrise, precum și ediții prețioase ale autorilor ruși și din Europa Occidentală.⁶ Începând din 1946, toate documentele create de fostul Colegiu al Afacerilor Străine, precum și arhiva Ministerului țarist al Afacerilor Externe din anii 1802-1917, inclusiv fondurile Arhivei Principale din Sankt-Petersburg a Ministerului Afacerilor Externe, au fost concentrate la Moscova, unde au devenit parte structurală a noului Minister al Afacerilor Externe al URSS (succesor al NARKOMINDEL – Comisariatul Poporului al Afacerilor Externe al URSS), iar în anul 1992 au intrat în componența Departamentului Istorico-documentar al MAE al Federației Ruse, sub denumirea actuală: *Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus (APEIR)*.

Arhiva păstrează peste 600.000 de unități arhivistice – în principal documente diplomatice originale, tratatele internaționale încheiate de Rusia, rapoarte către țară, rescripte pe probleme de politică internațională, instrucțiuni către reprezentanții diplomați și consulari, rapoarte ale acestora către MAE, rapoarte și informații privind conferințele internaționale la care au luat parte reprezentanții Rusiei, corespondență, note diplomatice, dări de seamă și situații anuale întocmite de MAE – grupate în 400 de fonduri și colecții. Aici se găsesc colecțiile documentare ale diplomaților iluștri, ale oamenilor de stat și ale fruntașilor vieții publice, ale savanților, scriitorilor, militarilor, și, de asemenea, colecția microfilmelor primite în cadrul programelor de schimburi internaționale. Astăzi, APEIR este o arhivă deschisă cercetătorilor din toată lumea în temeiul unei scrisori de recomandare din partea unei instituții de învățământ sau cultural-științifice, în care trebuie să fie precizate: tema de studiu, cadrul cronologic și scopurile cercetării. Dintre fondurile și colecțiile arhivistice ale APEIR, amintim doar câteva extrem de relevante pentru istoria statului și a poporului român:

- fondul nr. 68: “Relațiile Rusiei cu Moldova și Valahia”;
- fondul nr. 69: “Consulatul General Rus din Iași”;
- fondul nr. 145: “Biroul Românesc”;
- fondul nr. 161: “Arhiva Principală din Sankt-Petersburg”;
- fondul nr. 163: “Tratate”;
- fondul nr. 169/2: “Misiunea din București”;
- fondul nr. 226: “Consulatul din Galați și Arhiva Comisarului și Delegatului de pe lângă Comisia Europeană a Dunării din Galați”;
- fondul nr. 234: “Consulatul din Dobrogea”;
- fondul nr. 250: “Vice-Consulatul din Constanța”;
- fondul nr. 312: “Consulatul din Iași”;
- fondul nr. 321: “Cancelaria diplomatică de pe lângă Comandantul Suprem al Armatei Operative Moldovenească și Dunăreană în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812”;

⁶ Tematică tratată de V.P. Kozlov, *Первые российские архивисты дипломатических бумаг* (Cei dintâi arhiviști ruși ai documentelor diplomatice), *Российская дипломатия: история и современность: Материалы Научно-практической конференции, посвященной 450-летию создания Посольского приказа* (Diplomația rusă: istorie și actualitate: materiale ale conferinței științifice și practice dedicate aniversării a 450 de ani de la înființarea Departamentului Soliilor), Moscova, pp. 37-41.

- fondul nr. 328: “Administrația Governorului general al Novorossiei și Basarabiei”;
- fondul nr. 329: “Comisarul Rus din România în problema examinării pretențiilor locuitorilor din România la despăgubiri materiale, ca urmare a daunelor ce le-au fost pricinuite prin trecerea armatelor ruse în anii 1877-1878”;
- fondul nr. 330: “Comisarul Rusiei în România”;
- fondul nr. 344: “Proprietăți Basarabene”.

Cei dintâi istorici români (Gheorghe Buzatu și Ioan Chiper, de la Academia Română) au pătruns la începutul anilor '90 în Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus, în Centrul Rus pentru Păstrarea și Studiarea Documentelor Istoriei Recente, în Arhiva Politicii Externe a Federației Ruse, precum și în Arhiva de Stat a Federației Ruse. Au avut posibilitatea de cunoaște astfel gradul de accesibilitate a arhivelor rusești și de a descoperi însemnate fonduri și colecții arhivistice românești, ajunse în Rusia în diverse împrejurări istorice și politice, precum și documente sovietice, germane sau franceze referitoare la istoria românilor din secolele al XIX-lea – al XX-lea; concluziile lor se regăsesc într-un raport întocmit la 17 iunie 1992, potrivit căruia arhivele din Rusia găzduiesc documente deosebit de valoroase pentru istoria poporului român și trebuie examinate sistematic și xerografiate ori microfilmate în volum cât mai mare.

Editorii volumului de față au evocat importanța *Acordului de colaborare între Direcția Generală a Arhivelor Statului din Ministerul de Interne al României și Comitetul pentru Problemele Arhivelor de pe lângă Guvernul Federației Ruse*, încheiat la 23 aprilie 1992 și menit a valorifica șansa studierii arhivelor rusești ivită în contextul democratizării vieții social-politice din anii *Perestroikăi* lui M. S. Gorbaciov, apoi din primii ani ai mandatului lui B. N. Elțin. Acordul a stipulat condiții favorabile depistărilor de documente referitoare la istoria celor două țări, precum și schimburi de delegații și de publicații științifice pe bază de reciprocitate și efectuarea de copii ale documentele depistate, în condiții acceptabile.⁷

Revenind la volumul supus analizei, seria inaugurală “Documenta diplomatică” nu începe, așa cum ar fi fost firesc, cu documentele din perioada imediat ulterioară obținerii independenței României în 1878, ci cu epoca 1888-1898, având ca puncte de reper lansarea cunoscutului *Apel către țară* al Partidului Național Liberal în cadrul întrunirii din 8 mai 1888, apoi vizita regelui Carol I în Rusia din 1898. În “Notă asupra ediției” autorii justifică opțiunea lor prin aceea că “tocmai anii 1880 sunt acoperiți documentar în cea mai mică măsură în colecția de xerografii păstrate la ANIC”⁸, dar mai ales prin închiderea sălii de studiu a APEIR în toamna lui 2012.⁹ Din totalul de 85 de documente incluse în carte, 84 sunt rapoarte ale reprezentanților

⁷ V. Octavian Dască, *Demersurile Arhivelor Naționale ale României pentru cercetarea și recuperarea unor fonduri de documente românești din arhivele Federației Ruse (1992-2004)* “Revista Arhivelor. Archives Review”, LXXXVI (2009), nr. 1, pp. 28-53.

⁸ Flavius Solomon *et alii* (eds, trads), *op. cit.*, p. 10.

⁹ Ca urmare a lucrărilor de reconstrucție a sediului din strada Bolșaja Serpuchovskaja nr.15, preconizate a se încheia abia în trimestrul IV al anului 2015 (<http://ria.ru/moscow/20150227/1049967307.html>).

diplomatici ai Imperiului Rus în România¹⁰, iar un document este schița unei instrucțiuni ministeriale înaintate ministrului plenipotențiar rus la București, N. A. Fonton. Mai bine de jumătate (54) sunt reproduse și stocate la Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, reprezentând copii microfilmate ale documentelor aduse în țară în anii '90 de delegațiile Arhivelor Naționale, care au studiat fondul nr. 151: "Politarhiv" al APEIR; restul de 31 de documente sunt integrate în același fond "Politarhiv".

Semnalăm ca pe o lacună de documentare – posibil favorizată de limitarea demersurilor de depistare la terenul accesibilizat și nivelat deja în urmă cu două decenii de misiunile delegațiilor arhivistice – ignorarea altor fonduri și colecții din această Arhivă, care pot conține informații sau chiar rapoarte ori alte materiale privitoare la activitatea diplomaților ruși în România la răscrucea dintre secolele al XIX și al XX-lea¹¹:

- fondul nr. 133: "Cancelaria Ministerului Afacerilor Externe";
- fondul nr. 135: "Secția specială politică";
- fondul nr. 137: "Rapoarte ale MAE";
- fondul nr. 138: "Arhiva secretă a Ministrului";
- fondul nr. 145: "Biroul Românesc";
- fondul nr. 154: "Departamentul asiatic";
- fondul nr. 161: "Arhiva Principală din Sankt-Petersburg a MAE";
- fondul nr. 169/2: "Misiunea din București";
- fondul nr. 250: "Vice-Consulatul din Constanța";
- fondul nr. 312: "Consulatul din Iași";
- fondul nr. 340: "Colecția materialelor documentare din arhivele personale ale funcționarilor MAE".

Cu adevărat remarcabil este "Studiul introductiv" al lui Flavius Solomon și Andrei Cușco. Cei doi supun unei riguroase analize științifice, printre altele, contextul internațional al evoluțiilor din politica externă a statului rus de după Congresul de Pace de la Berlin (1878), ideologia imperială, organizarea și sistemele decizionale din interiorul aparatului politico-diplomatic rus, culisele relațiilor dintre Ministerul Afacerilor Externe, Consiliul de Stat, Comitetul de Miniștri și Curtea Imperială ș.a., demonstrând o bună stăpânire atât a izvoarelor diplomatice occidentale și rusești de la

¹⁰ M. A. Hitrovo (trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la București), N. K. Giers (ministru al Afacerilor Externe), A. L. Lodyzhenski (însărcinat cu afaceri al Legației Rusiei la București), N. A. Fonton (trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la București), N. P. Șișkin (adjunct al ministrului Afacerilor Externe), N. Vranghel (secretar al Legației Rusiei la București), D. A. Kapnist (director al Departamentului Asiatic din cadrul MAE), A. A. Giers (consul rus la Iași), A. B. Lobanov-Rostovski (ministru al Afacerilor Externe), V. E. Lvov (secretar al Legației Rusiei la București), V.M. Lamsdorf (director al Cancelariei ministrului Afacerilor Externe, ulterior ministru al Afacerilor Externe), M.N. Muraviev (ministru al Afacerilor Externe), A.S. Somov (secretar al Legației Rusiei la București).

¹¹ V. I. V. Basenko *et alii*, *Архив внешней политики Российской империи: путеводитель* (Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus: îndrumar), Minneapolis, 1995 (online în sursa web: http://www.eastviewpress.com/Files/Arkhiv%20vneshnei_ToC.pdf).

sfârșitul secolului al XIX-lea, cât și a istoriei politicii externe ruse cu începere din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Este foarte utilă observația potrivit căreia “din punct de vedere formal, al nomenclatorului oficial” al actelor create de reprezentanțele diplomatice rusești, “existau *depeșe, rapoarte, scrisori oficiale și comunicări telegrafice*, în realitate, de foarte multe ori, diferențele dintre primele două categorii erau greu de sesizat, inclusiv de către autorii și destinatarii unor astfel de documente”¹². Se face precizarea importantă că *depeșele*, aceste “scurte relatări diplomatice trimise prin curier în situații urgente”, numite astfel odată cu inventarea telegrafului, prezintă o structură și comportă aceleași informații ca scrisorile oficiale (date cu privire la politica internă a țării în care își desfășoară misiunea diplomații ruși), în timp ce rapoartele cuprind fapte referitoare la politica externă. Întrucât nici documentele reprezentanților ruși din România nu fac excepție de la uzanță, iar informațiile despre aspectele de politică internă din Regatul Român erau integrate într-un ansamblu mai vast, influențat de argumente ce țineau de conjunctura internațională și de politica externă, autorii preferă termenul generic de *raport/raport diplomatic* pentru documentele selectate în volum. Ei avertizează cercetătorii asupra dificultăților de interpretare a surselor diplomatice, oferind totodată soluții la îndemână pentru înțelegerea corectă a informațiilor. În consecință, este recomandabilă confruntarea rapoartelor diplomatice ruse din România cu documentele analoge redactate de emisarii austro-ungari, germani sau francezi acreditați în aceeași perioadă la București, și, de asemenea, cu informațiile ce se regăsesc în actele și statisticile oficiale și în articolele de presă.¹³

Pentru a pătrunde motivațiile ascunse în deosebirile de vederi din rapoartele diplomaților ruși de la București și Iași referitoare la aceleași persoane sau evenimente, editorii au găsit de cuviință să realizeze o radiografiere a corpului diplomatic rus din ultimul sfert al secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, mergând până la “pătrunderea în universul imaginar” al protagoniștilor documentelor din volum. Corpului diplomatic rus i se atribuie un caracter “cvasi-autonom, care îl individualiza foarte clar în raport cu alte ministere și departamente, determinat exclusiv de originea socială”; majoritatea membrilor săi erau descendenții unor familii nobile, „strâns legate de vârfurile puterii din Imperiul Rus”.¹⁴ Adăugăm că în arhivele Ministerului Afacerilor Externe își desfășurau activitatea, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, fruntași ai vieții publice ruse, diplomați, publiciști, istorici, scriitori, figuri devenite ilustre, precum: P. B. Kozlovski, D. P. Severin, frații Kireev, P. M. Stroeov, A. S. Pușkin, M. P. Pogodin, A. K. Tolstoi, N. I. Turghenev, N. P. Ogariov, A. N. Afanasiev ș.a. Arhiva din Moscova a Ministerului Afacerilor Externe a devenit un prestigios centru cultural-istoric și cea dintâi Arhivă din Rusia care a început, încă la mijlocul secolului al XIX-lea, să publice documente. Tinerii aristocrați ai vremii – “junii arhivelor”, după cum erau proslăviți de către A. S. Pușkin în partea a VII-a memorabilului roman în versuri *Evgheni Oneghin* –, vârstare ale familiilor nobile Golițin, Dolgorukij, Volkonski, Trubețkoi, Gagarin, Tolstoi,

¹² Flavius Solomon *et alii* (eds, trans), *op. cit.*, p.18.

¹³ *Ibidem*, pp. 18-19.

¹⁴ *Ibidem*, p. 28.

Novosilțev, Bulgakov, cunoscători ai limbilor și obiceiurilor străine, își începeau prestigioasa carieră de slujbași ai statului în calitate de arhivari și traducători fără soldă în arhivele diplomatice, și abia după câțiva ani petrecuți printre documente vechi își continuau studiile în universitățile occidentale, după care puteau primi un post în ambasadele și misiunile diplomatice din Europa.

Flavius Solomon și Andrei Cușco au exploatat avantajul de a fi cunoscători nativi ai limbii ruse, prezentând un tablou de ansamblu al Ministerului imperial al Afacerilor Externe pe baza surselor bibliografice exclusiv rusești.¹⁵ Cititorul român are astfel posibilitatea de a cunoaște îndeaproape structura de tip piramidal a aparatului politico-diplomatic rus, atribuțiile instituțiilor din subordine, însărcinate cu activitățile birocratice excesive, marcate de clientelism și de lupte interne pentru influență, mecanismele de negociere și de adoptare a deciziilor, rolul diferitelor grupuri de interese etc. O asemenea abordare este o noutate ce se înscrie în orientările de pionierat ale istoriografiei ruse din ultimii ani. Sunt pertinente reflecțiile cu privire la rolul hegemonic al Departamentului Asiatic (Азиатский департамент) în cadrul Ministerului Afacerilor Externe. Competențele acestei importante unități din structura de organizare a ministerului erau legate de afacerile politice și apolitice ale imperiului în Asia și Orient. Complexitatea misiunii și atribuțiilor Departamentului Asiatic în sistemul politico-statal rusesc (se considera că toate afacerile orientale ale Rusiei au caracter și importanță politică) l-au transformat treptat într-un fel de “micro-minister” în cadrul MAE, așadar într-un loc unde se fabricau strategiile politice externe și se pregăteau hotărârile referitoare nu numai la țările din aria de competență cu care Imperiul Rus avea relații diplomatice și consulare, ci și la statele europene, deoarece ele priveau politica lor colonială. Rolul departamentului a crescut în contextul complicării “problemei orientale” și în cel al războaielor ruso-turce din secolul al XIX-lea. Conducătorii Departamentului Asiatic împărțeau adeseori convingeri proprii asupra problemelor de politică europeană a Rusiei, privite în primul rând prin prisma competiției marilor puteri pentru stăpânirea “periferiei coloniale”, astfel că înclinațiile lor autonomiste, “departamentale”, au intrat frecvent în contradicție cu linia promovată de cancelaria ministerului. Autorii volumului vorbesc despre un fel de “autonomism” în activitatea unor diplomați ruși acreditați în câteva dintre marile capitale europene, care “au ignorat instrucțiunile ministeriale și au acționat potrivit propriilor raționamente”.¹⁶ Suntem de părere, totuși, că maniera birocratică centralizată de conducere a ministerului a fixat și mecanismul de luare a deciziilor de politică externă: de către ministru împreună cu “tovarășul” (locțiitorul) său și câțiva dintre consilierii apropiați, în spatele ușilor închise și în lipsa unui protocol al discuțiilor. La această stare de lucruri a contribuit și absența unui organism special de dezbatere colegială a chestiunilor de politică externă; Consiliul Ministerului Afacerilor Externe, organ consultativ pe lângă ministru, fusese practic înlăturat de la discutarea aspectelor politice cu greutate și redus la prerogativa de organizare a examenelor de intrare în

¹⁵ Flavius Solomon *et alii* (eds, trads), *op. cit.*, pp. 25, 27-31.

¹⁶ *Ibidem*, p. 26.

serviciul diplomatic.¹⁷ Reprezentanțele diplomatice și consulare nu au jucat în realitate un rol semnificativ în adoptarea hotărârilor de politică externă, ci ele au servit, în principal, drept surse de informație diversă și drept element esențial de punere în aplicare a hotărârilor. Raporturile dintre aparatul central al ministerului și reprezentanțele de peste hotare s-au construit în spiritul supunerii necondiționate a ambasadorilor și miniștrilor plenipotențari față de superiorii lor din capitală. De altfel, această realitate este involuntar confirmată de înșiși editorii volumului, atunci când notează că atitudinile și interpretările uneori contradictorii ale reprezentanților ruși în România, evidențiate în documente, nu sunt altceva decât “expresii firești ale schimbărilor de strategie din politica externă rusă, aflată atunci în faza de tranziție de la abordările specifice *Realpolitik*-ului la cele cu o încărcătură ideologică mai puternică.”¹⁸

Tratarea comparativă a izvoarelor diplomatice ale vremii poate fi dublată, în opinia autorilor, de studierea istoriei diplomației ruse de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în special a disputelor privind politica balcanică a Rusiei de după Congresul de la Berlin din 1878, intervenite între diversele facțiuni din aparatul central al MAE de la Sankt-Petersburg sau între acesta și reprezentanțele diplomatice. Apoi, ar fi indicată, consideră ei, verificarea concordanței între recomandările formulate de diplomații ruși de la București și Iași și rezolvările hotărâte la nivel central pentru o circumstanță sau alta, pentru a urmări modul în care aceștia au intermediat confecționarea imaginii românilor și a României în rândurile elitei politice ruse.

Editorii au surprins cu succes momentul relativei izolări în care s-a pomenit Imperiul Romanovilor la începutul anilor 1890 – cauzat de ascensiunea Germaniei și Austro-Ungariei pe scena internațională și de constituirea în 1882 a Triplei Alianțe, împreună cu Italia, precum și de criza economică, de convulsiile politice și sociale interne, finalmente de slăbiciunea militară a Rusiei. Sunt supuse unei minuțioase analize comparative curente relative la orientările strategice ale politicii externe, existente la nivelul Curții Imperiale, precum și în interiorul Ministerului Afacerilor Externe. Este vorba de curentul “moderat”, reprezentat începând din 1882 de ministrul N. K. Giers, și de cel “național” sau “naționalist”, exprimat de directorul Departamentului Asiatic al Ministerului Afacerilor Externe, Ivan Alexeevici Zinoviev, un apropiat al grupărilor conservatoare slavofile cristalizate la sfârșitul anilor 1880 în jurul lui Mihail Nikiforovici Katkov (publicist, editor, eminent critic literar, fondator al jurnalisticii politice ruse). Totodată, sunt redate măsurile întreprinse de diplomația rusă pentru ieșirea din izolarea internațională: apropierea de Franța și implicarea mai activă, deși prudentă, în “afacerile balcanice”, prin sprijinirea financiară a partidei filoruse din Bulgaria în condițiile războaielor din Rumelia Orientală și ale războiului

¹⁷ Organizarea puterii executive centrale bazată pe ministere a fost proclamată în Imperiul Rus în 1802, însă aparatul noilor instituții și mecanismul de relaționare cu instituțiile locale au căpătat consistență abia odată cu inițiativele legislative din anii 1811-1812 ale secretarului Consiliului de Stat, M. M. Speranski: *Cu privire la împărțirea treburilor statului pe ministere* (17 august 1810) și *Organizarea generală a ministerelor* (25 iunie 1811) (cf. <http://www.mid.ru/bdomp/ns-arch.nsf/5d3e30d7bb0291ac43256b4200374cfd/bdc21a4b9bec29e443256c4100345108!OpenDocument>).

¹⁸ Flavius Solomon *et alii* (eds, trads), *op. cit.*, p. 47.

bulgaro-sârb (1885), în limitele admise de principiul politicii externe al perioadei: păstrarea *statu quo*-ului în Balcani.

“Introducerea” furnizează o oportună retrospectivă a relațiilor politice ruso-române pornind de la “preistoria” acestor raporturi, cu debutul în perioada războiului de independență din 1877-1878, iar documentele din volum vin să ilustreze elocvent eforturile diplomației de la Petersburg de a estompa pe cât posibil barierele psihologice ce împiedicau dezvoltarea unor relații întemeiate pe respect și încredere reciprocă între Rusia și România, mai cu seamă că acestea fuseseră puternic afectate de cedările teritoriale impuse celei de-a doua prin Congresul de Pace de la Berlin.¹⁹ Este foarte exactă observația conform căreia orientarea exclusivă a politicii externe a României către Puterile Centrale a avut drept cauze principale “temerile și angoasele” clasei politice și intelectuale românești față de buna credință a vecinului de la răsărit. În același timp, interesantă este și perspectiva (fluctuantă) asupra imaginii României, a filogermanismului societății românești, a Casei Regale, vădită în rapoartele unor figuri reprezentative de diplomați ruși în România, unii dintre ei cu un cuvânt greu de rostit în politica externă ulterioară a Rusiei, în privința cauzelor blocajelor din relațiile bilaterale: Mihail Hitrovo, Nikolai Fonton, Aleksandr Girs, Alexandr Lodyzhenski.²⁰ Percepția schimbătoare despre România, regăsită în rapoartele diplomaților ruși, are ca motivații recurente înseși vederile lor intelectual-politice ori divergențele legate de modalitățile de atingere a obiectivelor politicii externe rusești. Tonul descrierii realităților social-politice, economice, culturale, religioase românești este dominat de accente critice, pe alocuri extreme, în general însă el exprimă consensul în chestiuni cheie de politică externă, pledează pentru ideea de menajare a “sensibilităților românești” și de reconciliere între cele două popoare, servind scopului primordial al atragerii României în orbita intereselor rusești.

Volumul de față este mai mult decât binevenit și actual într-o epocă în care diplomația e chemată să joace un rol din ce în ce mai activ în reglementarea relațiilor la nivel global, regional și interstatal. Fizionomia comunității mondiale este marcată astăzi de două curente sau tendințe diametral opuse. Pe de o parte, procesul activ de globalizare, ca rezultat al integrării și apropierii oamenilor la scară mondială, își pune amprenta pe relațiile internaționale. Avântul luat de noile tehnologii informaționale, transformările de profunzime intervenite odată cu reconsiderarea valorilor democratice, contribuie la reclădirea întregului sistem al raporturilor dintre state. Pe de altă parte, se respectă cu strictețe linia de consolidare a suveranității naționale și reglementarea relațiilor dintre țări pe baze bilaterale. Reflectând forme și fațete variate ale activității diplomatice, documentelor le revine rolul decisiv în ordonarea relațiilor internaționale. Negocierile oficiale și tratatele bilaterale fac parte din instrumentarul cu ajutorul căruia statele își salvgardează interesele naționale.

Conținutul editorial semnalat în această analiză este un exemplu de explorare piesă cu piesă a angrenajului ce a mișcat relațiile ruso-române într-o perioadă extrem de complicată pe plan internațional. Concomitent, înțelegerea acestui mecanism,

¹⁹ *Ibidem*, pp. 26-30.

²⁰ V. documentele nr. 1 (19 mai 1888), nr. 3 (19 mai 1888), nr. 53 (21 noiembrie 1894), nr. 54 (7 decembrie 1894).

mergând până la cele mai ascunse nuanțe, poate oferi diplomaților momentului soluții de gestionare eficientă a relației bilaterale cu Rusia.

Studiul se cere așadar continuat și aprofundat prin expandarea arealului de investigare și includerea fondurilor omise din aceeași Arhivă de Politică Externă a Imperiului Rus – astăzi o componentă a Departamentului Istoric-Documentar din cadrul Ministerului de Externe al Federației Ruse –, dar și la alte instituții de arhivă care dețin documente externe, cum ar fi Arhiva de Stat a Federației Ruse (Государственный архив Российской Федерации), sau Arhiva de Stat Rusă a Actelor Vechi (Российский государственный архив древних актов).

Așteptăm prin urmare cu interes volumul II (ori I, după caz...) și, eventual, un al treilea²¹, care să ilustreze momentul reorientării spre Franța a politicii externe a Imperiului Rus, ale cărui preliminarii au fost hotărâte mai cu seamă de adâncirea contradicțiilor cu Austro-Ungaria și Germania în spațiul geopolitic al Balcanilor. Este vorba despre intervalul premergător reazășării întregului sistem de alianțe europene, prilejuit de impunerea pe scena internațională a grupării numite *Entente Cordiale* – eveniment produs prin încheierea succesivă a înțelegerilor ruso-franceză (1891-1893), anglo-franceză (1904) și ruso-engleză (1907). O perioadă cu siguranță spectaculoasă prin febrilitatea demersurilor diplomatice întreprinse de cancelariile a trei mari puteri europene pe lângă micile puteri regionale, inclusiv pe lângă România, pentru atragerea acestora din urmă în noul bloc politico-militar al Antantei, în fapt, în cea dintâi conflagrație mondială a secolului XX.

Octavian Dascăl

Vitalie Văratec (coord.), *Prizonierii de război români în Uniunea Sovietică. Documente (1941-1956)*, București, Monitorul Oficial, 2013.

La începutul acestui an, Centrul de Studii Ruse și Sovietice “Florin Constantiniu” din cadrul Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului a organizat o conferință internațională închinată unui episod deopotrivă de puțin cunoscut și dureros al istoriei: prizonieratul militarilor români în URSS în contextul celui de-al doilea război mondial și al urmărilor sale. Manifestarea, susținută de istoricul și diplomatul Vitalie Văratec și moderată de Radu Ciuceanu și Ion Buga, gazde ale INST, s-a bucurat de prezența ministrului-consilier al Ambasadei Republicii Moldova la București, Emil Jacotă, a cercetătoarei Anna S. Gladysheva, de la Institutul de Slavistică din cadrul Academiei Ruse de Științe, a istoricilor Ioan Scurtu și Alexandru Oșca, precum și a unui auditoriu compus din veterani de război, elevi, studenți, cercetători, reprezentanți din *mass media*.

²¹ Și acest interes este justificat și de faptul că, în timpul directoratului la Arhivele Naționale al cercetătorului ieșean afiliat la același institut, proiectul lansării unor activități bilaterale româno-ruse de depistare și editare de anvergură a fost receptat în mod cât se poate de refractar.

Prilejul evenimentului a fost oferit de prezentarea volumului intitulat *Prizonierii de război români în Uniunea Sovietică. Documente (1941-1956)*¹, elaborat de Vitalie Văratec (coordonator), Ilie Schipor și Laurențiu Constantiniu, ca rezultat al parteneriatului dintre Arhiva Rusă de Stat Militară a Federației Ruse² și Institutul Diplomatic Român, inițiat în 2007³. Cartea a fost lansată la 12 decembrie 2013, în cadrul programului “Repere editoriale la MAE” de la Ministerul Afacerilor Externe al României, apoi în Federația Rusă, la sediul Ambasadei României de la Moscova (31 ianuarie 2014). Institutul Diplomatic Român a beneficiat integral de stocul cărții, editate într-un tiraj mic, urmând să o posteze pe site-ul instituției pentru a înlesni cercetarea.⁴

Interesul cercetătorului de origine basarabeană Vitalie Văratec față de tema prizonierilor de război români în URSS – această “veritabilă cenușăreasă a istoriografiei românești” (expresia sugestivă îi aparține) – datează din anul 1998, când își exercita mandatul în calitate de consilier II al Ambasadei României la Moscova. În alocuțiunea rostită la conferință, autorul a împărtășit audienței unele amintiri din acea perioadă, când, însoțit în capitala rusă de o “scrisoare de recomandare a profesorului Radu Ciuceanu”, a avut ocazia de a vedea “pentru prima dată dosarul personal al unui prizonier român”, întâmplare ce i-a influențat decisiv intenția de a pune documentele în circuitul științific. Primele contacte cu Arhiva Rusă de Stat Militară de la Moscova i-au adus lui V. Văratec șansa de a lua cunoștință de bogăția materialului documentar și de condițiile de acces la acesta, întărindu-i convingerea că nu va reuși “de unul singur” și că finalizarea planului său reclamă un efort științific de grup, focalizat pe investigația sistematică în arhive și biblioteci, continuat apoi cu selecția riguroasă și traducerea documentelor.

¹ Vitalie Văratec (coord.), *Prizonierii de război români în Uniunea Sovietică. Documente (1941-1956)*, București, 2013.

² Vezi la <http://rgvarchive.ru/>; Arhiva Militară de Stat Rusă (Российский государственный военный архив: РГВА), denumită astfel începând din anul 1992 este astăzi în sistemul Arhivelor Statului din Federația Rusă (ROSARHIV) unul dintre cei mai importanți depozitari de fonduri militare și istorice create în epoca sovietică (1917-1991). Pe întreaga durată a existenței Uniunii Sovietice, această instituție a adunat practic întreaga documentație militară produsă de Armata Roșie în intervalul 1918-1940, de structurile CeKa-OGPU-NKVD-MAI al URSS din 1918-1991, precum și materiale din 1917-1922 referitoare la “Mișcarea Albă”. În anul 1992 Arhiva Militară de Stat Rusă a preluat documentele Arhivei Centrale de Stat (Speciale) a URSS (Центральный государственный (Особый) архив СССР) – înființată în 1946 în scopul păstrării documentelor confiscate de la Germania hitleristă și din țările Europei de Est, completată ulterior cu documentele organelor competente în problemele prizonierilor de război și ale persoanelor internate în lagăre (organe subordonate Direcției de Stat pentru Afacerile Prizonierilor și Internaționarilor (1939-1960): ГУПВИ НКВД-МВД СССР). În iulie 1992 Arhiva Centrală de Stat (Specială) a URSS a fost desecretizată, schimbându-și denumirea în Centrul de Păstrare a Colecțiilor Istorico-Documentare (Центр хранения историко-документальных коллекций: ЦХИДК), iar în anul 1999 a fost încorporată în Arhiva Militară de Stat Rusă. În prezent, Arhiva Militară de Stat Rusă deține 33.840 de fonduri arhivistice, însumând 7.342.301 de unități arhivistice (conform unei situații de la 1 ianuarie 2013), fapt care o plasează în rândul celor mai mari Arhive din Europa.

³ Vezi <http://www.idr.ro/>.

⁴ Mențiuni privind apariția volumului se găsesc la adresa: <http://www.idr.ro/Prizonierii-de-razboi-romani-in-Uniunea-Sovietica.-Documente-%281941-1956%29.html>.

Intervențiile sale au dat însă roade abia după un deceniu, în momentul în care – potrivit prevederilor *Acordului între Guvernul Federației Ruse și Guvernul României privind colaborarea în domeniul culturii, științei și învățământului* (27 septembrie 1993) –, producându-se vizita la Moscova a rectorului Institutului Diplomatic Român, Radu Carp (24-25 mai 2010), între institut și Agenția Federală de Arhivă a Rusiei (Arhiva Rusă de Stat Militară a Federației Ruse) a fost încheiat *Protocolul de colaborare în scopul pregătirii și editării volumului de documente „Prizonierii români în URSS”*.⁵ La acea dată, preocupările istoricilor ruși⁶ și mai ales ale celor occidentali (germani, polonezi, cehi, unguri ș.a.)⁷ în sfera de cuprindere a prizonieratului celui de-al doilea război mondial în URSS înregistraseră un avans considerabil comparativ cu interesul manifestat de cercetătorii români pentru soarta propriilor militari deținuți în lagărele sovietice. Pe bună dreptate, Vitalie Văratec a ținut să evidențieze chiar din primele momente ale discursului său că “românii au venit târziu...” în arhivele rusești.

Amintim că la începutul anilor '90 Comitetul pentru Problemele Arhivelor de pe lângă Sovietul de Miniștri al Republicii Sovietice Federative Socialiste Ruse (ROSKOMARHIV) și-a asumat deplina disponibilitate pentru facilitarea accesului cercetătorilor români la documentele despre prizonierii de război români din URSS. În contextul “programului de schimburi culturale”, semnat între Comitet și Arhivele Statului din România în martie 1991, la 27 decembrie 1991 la Moscova a avut loc o întrevedere între vicepreședintele Comitetului pentru Problemele Arhivelor de pe lângă Sovietul de Miniștri al RSFSR, Anatoli S. Prokopenko, și ambasadorul român la Moscova, Vasile Șandru. Primul a pus la dispoziție lista a șaizeci și șapte de localități din URSS unde au fost înmormântați prizonierii de război români și o situație referitoare la persoanele civile arestate și deportate din România, precizând totodată că în Arhivele rusești se află dosarele personale ale tuturor prizonierilor de război și ale civililor români arestați, conținând informații complete despre numele și datele personale ale celor decedați, în special ale ofițerilor, precum și date cu privire la condițiile de trai, la alimentația ori sănătatea deținuților ș.a.⁸ Prokopenko a dat

⁵ Vezi <http://moscova.mae.ro/ru/node/584>.

⁶ Vezi pe larg M.M. Zagorulko (red.), *Военнопленные в СССР. 1939-1956. Документы и материалы* (Prizonierii de război în URSS: 1939-1956. Documente și materiale), Moscova, 2000 (disponibilă la adresa web: <http://militera.lib.ru/docs/da/voennoplennye/index.html>).

⁷ Vezi *Венгерские военнопленные в СССР. Документы и материалы. 1941-1953 годов* (Prizonierii de război maghiari în URSS. Documente și materiale: 1941-1953), Moscova, 2005 (disponibilă la adresa web: <http://rgvarchive.ru/publikatsii/sborniki-dokumentov.shtml>); *Военнопленные в СССР. 1939-1956 гг. Документы и материалы. Т. 2. Военнопленные в Сталинграде. 1939-1954. Документы и материалы* (Prizonierii de război în URSS: 1939-1956. Documente și materiale, vol. 2: Prizonierii de război în Stalingrad: 1939-1954. Documente și materiale), Volgograd, 2003 (disponibilă la adresa web: <http://rgvarchive.ru/publikatsii/sborniki-dokumentov2.shtml>); *Военнопленные в СССР. 1939-1956 гг. Документы и материалы. Т. 3. Творчество военнопленных о Сталинграде и о себе. 1946-1949 гг. Документы и материалы* (Prizonierii de război în URSS: 1939-1956. Documente și materiale, vol. 3: Operele prizonierilor despre Stalingrad și despre ei înșiși: 1946-1949. Documente și materiale), Volgograd, 2006 (disponibilă la adresa web: <http://rgvarchive.ru/publikatsii/sborniki-dokumentov2.shtml>).

⁸ Arhivele Naționale, *Telegrama* nr. 044973/28.12.1991 a Ambasadei României la Moscova către Ministerul Afacerilor Externe.

asigurării lui V. Șandru că întreaga documentație poate fi studiată. În mod regretabil, istoricii români și mai cu seamă Arhivele Statului nu au profitat în acel moment de oferta sovietică, iar la scurt timp după episod documentele trofeu de război au fost restituite Germaniei.

În prelegerea sa, Vitalie Văratec a semnalat că problema prizonieratului în URSS este “extrem de complexă” și implică sarcina stabilirii numărului exact al prizonierilor și a apartenenței lor naționale deosebit de compozite – germani, români, japonezi, finlandezi, maghiari, polonezi, slovaci, italieni, croați, sârbi, evrei din Ungaria ori Transnistria, olandezi, belgieni, cehi, francezi, spanioli, ba chiar ...americani-voluntari înrolați în trupele *Wermachtului* și *Waffen SS*, apoi se cere elucidarea statutului prizonierilor în conformitate cu tratatele internaționale semnate și ratificate (sau nu) de către URSS, interpretate în manieră proprie, sovietică ș.a. Autorul a dorit să risipească de la bun început confuzia perpetuată în opinia publică și chiar între istorici, potrivit căreia “prizonierii de război erau deținuți în lagărele GULAG⁹”. În realitate, aceștia erau transferați într-o altă structură a temutului Comisariat al Poporului pentru Afacerile Interne, și anume la Direcția de Stat pentru Afacerile Prizonierilor și Internaților (ГУПВИ НКВД-МВД СССР). Pe parcursul întreg al celui de-al doilea război mondial, în lagărele sovietice pentru prizonierii de război s-au aflat mai bine de patru milioane de cetățeni străini. Pentru paza și întreținerea acestora, în cadrul sistemului organelor NKVD a fost înființată – prin *Ordinul* nr. 0308 din 19 septembrie 1939 al Comisarului Poporului al Afacerilor Interne (L.P. Beria), intitulat *Cu privire la organizarea lagărelor pentru prizonierii de război* – Direcția de Stat pentru Afacerile Prizonierilor și Internaților (УПВ-ГУПВИ НКВД-МВД СССР).¹⁰ Evenimentul venea la numai două zile de la ocuparea teritoriilor estice ale Poloniei (popularizate în URSS sub denumirile insidioase de “Ucraina de Vest” și “Belorusia de Vest”) de către trupele sovietice, ca urmare a *Protocolului adițional secret la Pactul Molotov-Ribbentrop* din 1939, campanie în urma căreia în captivitatea sovietică au ajuns 240-250.000 de soldați și ofițeri polonezi.¹¹

Contribuția autorilor volumului la clarificarea statutului internațional al prizonierilor, generator de confuzii în înțelegerea istoriei prizonierilor români din URSS, este deosebit de importantă. Vitalie Văratec a accentuat că, “în linii mari”, statutul prizonierilor de război din Uniunea Sovietică era în conformitate cu cel stabilit

⁹ Главное управление лагерей и мест заключения (ГУЛар), subdiviziune a Comisariatului Poporului pentru Afacerile Interne (NKVD-MAI al URSS), care a exercitat administrarea locurilor de detenție forțată în masă din Uniunea Sovietică în perioada 1923-1967.

¹⁰ A.L. Kuzminykh, *Система ГУПВИ НКВД-МВД СССР: Генезис, эволюция, распад. 1939-1953 гг.* (Sistemul Direcției de Stat pentru Afacerile Prizonierilor și Internaților a NKVD-MAI din URSS: geneză, evoluție, desființare. 1939-1953), disponibilă la adresa web: <http://volog.ranepa.ru/download/old/pdf/112010/Kuzminih.pdf>.

¹¹ V.I. Korotaev, *Система лагерей ГУПВИ НКВД (МВД) СССР и немецкие военнопленные (1941-1956)* (Sistemul lagărelor Direcției de Stat pentru Afacerile Prizonierilor și Internaților a NKVD (MAI) din URSS), în *Військовий полон та інтернування (1939-1956). Погляд через 60 років. Матеріали міжнародної наукової конференції 2-4 червня 2006 року* (Prizonierii de război și internații: 1939-1956. Retrospectivă la 60 de ani. Materialele Conferinței Internaționale de la 2-4 iunie 2006), Kiev, Parlaments'ke vidavnitstvo, 2008, p. 143 (<http://histans.com/LiberUA/978-966-611-596-9/978-966-611-596-9.pdf>)

la Conferința de la Geneva din 27 iulie 1929, dar “au existat și deosebiri” evidente în special din tratamentul aplicat ofițerilor și la folosirea muncii prizonierilor în industria militară. La începutul campaniei de est, statutul juridic internațional al prizonierilor de război era reglementat de “dreptul de la Haga” și de “dreptul de la Geneva”, respectiv de: *Convenția a IV-a de la Haga din 18 octombrie 1907 referitoare la legile și obiceiurile războiului terestru*, *Convenția de la Geneva pentru îmbunătățirea soartei răniților și bolnavilor din armatele în campanie* (27 iulie 1929)¹² și *Convenția referitoare la tratamentul prizonierilor de război* (27 iulie 1929)¹³. Convenția de la Haga a fost semnată și ratificată de Rusia țaristă, apoi recunoscută *de jure* de către Sovietul Comisarilor Poporului la 4 iunie 1918. Altfel au stat însă lucrurile în cazul celor două convenții internaționale din 1929 de la Geneva. La mai bine de doi ani trecuți de la lucrările conferinței din capitala Elveției, guvernul sovietic a semnat numai primul document, cel privitor la soarta răniților și a bolnavilor din armatele în campanie.¹⁴ Refuzul de a adera la *Convenția referitoare la tratamentul prizonierilor de război* a comportat un caracter politico-ideologic. Poziția sovietică nu a fost de acord cu anumite stipulări, precum erau cele despre înlesnirile convenite ofițerilor sau despre posibilitatea antrenării prizonierilor de război în activități lucrative, astfel că URSS a adoptat un *Regulament* propriu pentru situația prizonierilor de război (Постановление ЦИК и СНК СССР № 46 об утверждении проекта постановления ЦИК и СНК СССР „Положение о военнопленных”)¹⁵, care a fost valabil până la 1 iulie 1941. Se știe că între răniții și bolnavii capturați pe de o parte, și pe de alta prizonierii ajunși pradă inamicului există mari diferențieri de natură juridică. Pentru a exemplifica: sub incidența celei dintâi *Convenții* ajung răniții și bolnavii dintr-un spital de campanie, în timp ce forța vie, combatanții capturați pe câmpul de luptă se includ în categoria prizonierilor de război.

În istoriografia sovietică și rusă a celui de-al doilea război mondial a fost larg răspândit mitul conform căruia atitudinea *Wermachtului* față de prizonierii sovietici, comparativ cu atitudinea față de prizonierii occidentali, a fost mult mai dură tocmai din cauză că URSS nu a semnat *Convenția de la Geneva privind tratamentul prizonierilor de război*, astfel că Hitler nu era constrâns prin nicio obligație juridică față de primii. Declarația lui Litvinov din 1931 a servit unor autori sovietici drept “argument” că URSS ar fi aderat și la *Convenția privind tratamentul prizonierilor de război*; în lucrările lor aceștia au adăugat sintagma “prizonieri de război” în fragmentul “privind îmbunătățirea soartei răniților și bolnavilor din armatele în campanie”, fapt tradus prin falsificarea grosolană a documentelor oficiale. La noi confuzia a avut un fundament aproape real, plecând de la publicarea “dintr-o eroare” – crede Vitalie Văratec – în “Monitorul Oficial” a *Notei* primite de MAE român la 5 octombrie 1931

¹² “Monitorul Oficial” nr. 215 din 15 septembrie 1931, partea I, pp. 7595-7611.

¹³ Ibidem, pp. 7612-7639.

¹⁴ Vezi *Declarația Comisarului Poporului pentru Afacerile Externe* (Maxim Maximovici Litvinov) din 25 august 1931, în *Документы внешней политики СССР* (Documente ale politicii externe a URSS), Moscova, 1968, vol. 14: 1 ianuarie-31 decembrie 1931г., p. 493.

¹⁵ Vezi pe larg M.M. Zagorulko (red.), *Военнопленные в СССР. 1939-1956: Документы и материалы* (Prizonierii de război în URSS: 1939-1956. Documente și materiale), Moscova, 2000, pp. 60-63.

din partea Ambasadei României din Elveția, care anunța că URSS ar fi aderat la ambele documente adoptate la Geneva. Iată textul *Avizului* Ministerului Regal al Afacerilor Străine, publicat în "Monitorul Oficial":

Ministerul Regal al Afacerilor Străine aduce la cunoștință că Iugoslavia, Portugalia, Anglia și Dominioanele, Norvegia, Suedia și Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste au aderat la Convențiunea pentru îmbunătățirea soartei răniților și bolnavilor din armatele în campanie, și Convențiunea relativă la tratamentul prizonierilor de război, încheiate la Geneva la 27 iulie 1929. Adezioanele statelor mai sus menționate vor produce efecte respectiv la 24 septembrie, 20 noiembrie, 8 decembrie, 23 decembrie, 24 decembrie 1931 și 3 ianuarie, 26 martie 1932.¹⁶

Practic, neclaritatea pe marginea acestui subiect important al legilor războiului s-a menținut în România mai bine de un deceniu, atrăgând după sine efecte dezastruoase asupra efectivelor combatante ale armatei române de pe Frontul de Est. La 9 iulie 1941, ministrul Apărării generalul Iosif Iacobici, făcea un apel către inamicul sovietic în privința tratamentului prizonierilor din cele două armate, "ținând seama de principiul reciprocității" – or această "reciprocitate" nu exista din moment ce guvernul sovietic semnase un singur document la Geneva. Fatalmente, la acea dată era deja în vigoare *Hotărârea* Sovietului Comisarilor Poporului al URSS nr. 1798-800c din 1 iulie 1941 pentru *aprobarea Regulamentului cu privire la prizonieri*¹⁷, act cu caracter secret, prin urmare, prevederile lui cu siguranță au rămas necunoscute oficialului militar român.

Noul *Regulament* încorporează în rândul prizonierilor de război, transferați în competența organelor NKVD:

- a) persoanele ce aparțineau forțelor armate ale țărilor aflate în stare de război cu URSS, capturate în timpul ostilităților, precum și pe cetățenii acestor țări, internați pe teritoriul URSS;
- b) persoanele ce făceau parte din formațiunile înarmate, altele decât ale forțelor militare ale inamicului, dacă aceste persoane purtau arme în mod fățiș;
- c) persoanele civile care, în baza unei aprobări corespunzătoare, însoțeau armata și flota dușmanului (de pildă: corespondenții de război, furnizorii, alte persoane capturate în timpul operațiunilor militare).¹⁸

Documentul sovietic din 1941 se apropia în trei puncte de *Convenția de la Geneva* din 1929 *privitoare la tratamentul prizonierilor de război*, puncte care stabileau: condiții deosebite pentru întreținerea ofițerilor, posibilitatea purtării semnelor distinctive de grad militar și eventualitatea plătirii unei solde numai ofițerilor (și nu tuturor prizonierilor, așa cum stipula *Regulamentul* din 1931). Totodată, existau și deosebiri față de prevederile *Convenției* de la Geneva. Astfel, prizonierii din categoria soldaților și subofițerilor puteau fi obligați să muncească în lagărele pentru prizonierii de război

¹⁶ "Monitorul Oficial" nr. 238 din 12 octombrie 1931, partea I, p. 8638.

¹⁷ M.M. Zagorulko (red.), *Военнопленные в СССР. 1939-1956...* (Prizonierii de război în URSS: 1939-1956...), pp. 65-68.

¹⁸ *Ibidem*, p. 65.

și în afara lor, în industrie și agricultură, pe baza unor norme speciale aprobate de către Direcția pentru Afacerile Prizonierilor și Internaților. Apoi, nu mai exista interdicția folosirii prizonierilor în activități cu condiții de muncă nocive pentru sănătate și nu se mai stipula dreptul la apărare pentru prizonierii acuzați de săvârșirea infracțiunilor, iar sentința de condamnare la moarte putea fi adusă la îndeplinire fără înștiințarea guvernului țării al cărei cetățean era prizonierul, ci doar cu notificarea Comitetului Executiv al Crucii Roșii Internaționale ori a *Semilunii Roșii*, după caz, dar într-un termen nu mai mare de o lună de la aducerea la îndeplinire.¹⁹

Numărul exact al prizonierilor români deținuți în lagărele NKVD nu va fi cunoscut niciodată pentru că nu dispunem de date despre prizonierii “dispăruți”, despre cei decedați prin înfometare sau ca urmare a bolilor, despre cei evadați ș.a. Cifrele vehiculate între istorici s-au bazat pe mai multe evidențe întocmite la nivelul lagărelor, în mare parte indescifrabile ori redactate neinteligibil în limba rusă, din cauza nivelului scăzut de educație al personalului pazei. Astfel de informații erau preluate de către Direcția de Stat pentru Afacerile Prizonierilor și Internaților a NKVD din URSS, care, la rândul ei, întocmea situații centralizatoare proprii. Astfel, cifrele variază de la o sursă de arhivă la alta și de la o lucrare științifică la alta. Nici măcar cele 270 de documente ale volumului românesc, deși aduc suficiente mărturii despre numărul prizonierilor, despre amplasarea pe lagăre sau despre statutul internațional și viața de zi cu zi a prizonierilor, nu epuizează un subiect atât de vast. Statisticile sovietice se pronunță, în general, asupra unui număr aproximativ de 187.000 de prizonieri români în URSS, din care cca 30% ar fi decedat în lagărele ГУПВИ, dar alte teorii urcă cifra până la 230.000, incluzându-i și pe cei internați în lagărele de tranzit. Unul dintre autorii cărții, Ilie Schipor, a preluat informațiile din valorosul volum de documente coordonat de istoricul rus M. M. Zagorulko – corpus din care peste o sută de documente se referă la prizonierii de origine română –, menționând că din totalul celor 3.899.397 de prizonieri originari din 65 de state/entități naționale/naționalități necunoscute (alcătuitoarele celor 350 de lagăre ale NKVD), românii au alcătuit 4,666% (181.967 de prizonieri), situându-se în acest mod pe locul trei, după germani și unguri.²⁰ Intervine de asemenea aspectul la fel de neelucidat al românilor făcuți prizonieri după data de 23 august 1944.

Bazându-se pe logica simplă a legii purtării războaielor, potrivit căreia armatele aflate în retragere nu iau prizonieri, Vitalie Văratec identifică un raport de tip cauză-efect între numărul mare de prizonieri și succesele militare de la Stalingrad și Cotul Donului, care au marcat momentul de cotitură al războiului și ofensiva Armatei Roșii pe toate fronturile. Un prim mare lot de 30.000 de prizonieri români și-au căpătat acest statut exact la Stalingrad. Practic, V. Văratec este de părere că România a avut mai mulți prizonieri în URSS (cca 130-140.000) după ce a întors armele împotriva Germaniei și nu înainte de acest episod: „un sfert de români au fost făcuți prizonieri înainte de 23 august 1944, iar trei sferturi au ajuns prizonieri după această dată”.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 67-68.

²⁰ Ilie Schipor, *Prizonierii români pe Frontul de Est*, sesiunea anuală de comunicări științifice, Oficiul Național pentru Cultul Eroilor, București, 10 decembrie 2007 (http://www.once.ro/sesiuni/sesiune_2007/10%20prizonieri.pdf).

Documentele selectate în volum dezvăluie cititorilor și aspecte ale vieții cotidiene a românilor în prizonierat, cum ar fi atitudinea populației locale față de prizonieri, ori regimul alimentar auster, absolut impropriu unor deținuți măcinați de boli și, pe de asupra, obligați la muncă istovitoare. A fost citată lucrarea cunoscutului profesor al Universității din Volgograd (fostul Stalingrad), Serghei G. Sidorov, despre evoluția rației alimentare a prizonierilor în perioada 1941-1945, din ce în ce mai mică pe măsura creșterii numărului acestora; norma de alimente era minimă și varia între 1.750 și 1.945 de calorii pe zi, incluzând rația de 100 g. de pâine pentru cei ce munceau, astfel că “acest regim alimentar nu acoperea nici măcar consumul de energie al unui om aflat în repaus.”²¹

V. Văratec a adus suficiente argumente cu privire la adaptabilitatea superioară a românilor la condițiile de lagăr, comparativ cu rata supraviețuirii înregistrate la germani, unguri și la reprezentanții altor nații; a invocat în discursul său chiar statistici interesante ale evadaților: “...n-au fost prinși 3,2 % din numărul celor care au evadat, cei mai mulți care n-au fost prinși au fost români!” Din nou, Vitalie Văratec afirmă: “Am găsit și unele mărturii ale persoanelor civile. O femeie în vârstă spunea că dimineața, când trecea pe lângă lagăr, în drum spre școală, se oprea la sârma ghimpată și urmărea cum stăteau aliniați prizonierii de război. Români se închinau, iar nemții îi arătau cu degetul și chicoteau. Și-atunci mi-am dat seama că românii s-au adaptat mai ușor la acele condiții dure, era vorba despre acel caracter ortodox. Pe acest principiu s-a găsit mai multă înțelegere la localnici...”

De un regim special a beneficiat latura ideologică a prizonieratului. Documentele din volum scot în relief faptul că “fiecare lagăr avea un serviciu operativ care desfășura activitate de propagandă, întocmai cum au procedat germanii cu trupele generalului Vlasov”. Așa au apărut diviziile românești “Tudor Vladimirescu” și “Horia, Cloșca și Crișan”, cele maghiare, sârbești – nucleul viitoarelor “armate populare” ale țărilor intrate în sfera de influență sovietică.

Un viu interes al celor prezenți la conferință l-a suscitat indicarea unor nume de comuniști români care au făcut carieră după război, proveniți din foștii prizonieri: Nicolae C. Cambrea (nepotul de soră al lui Sergiu Nicolaescu), Gheorghe Stere (fiul omului politic Constantin Stere), Aurel Stancu (ofițerul sovietic zis “Bălan”, membru al Comisiei Aliate de Control din România), Alexandru Măță (fostul avocat basarabean al Anei Pauker din “procesul de la Craiova”) ș.a.

În sfârșit, o serie de documente aduc relatări despre lungul drum al întoarcerii acasă a prizonierilor: “Primii s-au repatriat cei bolnavi sau aflați la o vârstă înaintată, prin august-septembrie 1945”. Cartea conține în anexă o listă cu 500 de ofițeri români eliberați la 15 martie 1946, așadar la aproape doi ani de la semnarea *Convenției de Armistițiu*. V. Văratec a remarcat că aceștia erau de fapt ofițeri în rezervă, foști avocați, învățători de la țară etc., care au promovat cu succes prin mecanismul transformării

²¹ Vezi pe larg, S.G. Sidorov, *Организация питания военнопленных в СССР в 1941-1945 гг.* (Organizarea alimentației prizonierilor de război în URSS în anii 1941-1945), în „Вестник ВолГУ” (Buletinul Universității de Stat din Volgograd), Seria 4: Istorie. Filosofie, Ediția I, Volgograd, 1996, pp. 74-78; S.G. Sidorov, *Труд военнопленных в СССР. 1939-1956* (Munca prizonierilor de război în URSS în 1939-1956), Volgograd, RGB OD, 2001.

politico-ideologice și au plecat în România cu misiunea precisă de a pregăti populația pentru viitoarele alegeri parlamentare. Cei mai mulți prizonieri români au rămas în lagărele sovietice și după Conferința de Pace din 1947 de la Paris, iar ultimii au revenit în țară în anul 1956.

În încheierea prelegerii sale, Vitalie Văratec a arătat că demersul științific la care a luat parte nu a făcut altceva decât să sublinieze principalele probleme din tematica parcursului prizonierilor români în URSS: “e un început bun, merit să recupereze măcar ceva din memoria eroilor.., dar este nevoie de mai mult; se pot scrie studii pe problema locurilor de concentrare a prizonierilor, de exemplu”. Autorul a adresat tinerilor istorici o veritabilă “chemare” de a studia cantitatea uriașă de documente existente în arhivele rusești, disponibile în continuare cercetării științifice.

Octavian Dascăl

Niall Ferguson, *Marele declin: cum decad instituțiile și mor economiile*, traducere de Lucia Popovici, Iași, Editura Polirom, 2014

Volumul de față urmează ediției din limba engleză, *The Great Degeneration: How Institutions Decay and Economies Die*, apărută la Allen Lane, Marea Britanie, în 2013. “Marele Declin” este sintagma prin care Niall Ferguson definește un fapt, un proces și un imens “rezervor de sens istoric”: decăderea Occidentului. Această lucrare vizează stabilirea cauzelor statului staționar¹, pornind de la observația lui Adam Smith potrivit căreia atât stagnarea, cât și creșterea sunt în mare măsură rezultatele “legilor și instituțiilor”. Teza centrală a prezentei cărți este aceea că situația statului staționar chinez din epoca lui Smith a devenit similară cu cea a unei însemnate părți a lumii occidentale actuale, autorul considerând că legile și instituțiile sunt problema, iar Marea Recesiune este doar un simptom al unui Mare Declin mai profund.

Pentru a ajunge la resorturile de adâncime ale Declinului, Niall Ferguson propune patru direcții analitice ale cărții, iar formularea sa este una remarcabilă:

Pentru a demonstra că instituțiile occidentale au decăzut cu adevărat, va trebui să deschid câteva cutii negre sigilate demult. Prima este cea cu eticheta „democrație”. A doua este etichetată „capitalism”. A treia este „statul de drept”. Și a patra este „societatea civilă”. Împreună, ele reprezintă componentele-cheie ale civilizației noastre. Vreau să arăt că înăuntrul acestor cutii negre – politică, economică, juridică și socială – există seturi extrem de complexe de instituții interconectate. Aidoma circuitelor din computerul sau smartphone-ul dumneavoastră, aceste instituții sunt cele care fac dispozitivul să funcționeze. Iar dacă ele încetează să mai funcționeze, acest lucru se datorează probabil unui defect în rețeaua instituțională. Nu poți înțelege ce e în neregulă doar uitându-te la carcasa strălucitoare. Trebuie să te uiți înăuntru.²

¹ Formulă utilizată de Adam Smith prin care acesta înțelegea o fostă țară bogată care a încetat să se mai dezvolte.

² Niall Ferguson, *Marele declin: cum decad instituțiile și mor economiile*, Iași, 2014, p. 20.

Volumul este structurat în patru capitole, după cum urmează:

În primul capitol, *Stupul uman*, autorul încearcă să sublinieze modul în care datoriile publice în exces constituie un simptom al disoluției contractului social dintre generații, precum și provocarea democrațiilor mature de a restabili acel contract social. Astfel, instituțiile politice au fost cele care au reușit să acumuleze datorii enorme, esența acestei probleme fiind modul în care datoria publică îngăduie generației actuale de alegători să trăiască pe cheltuiala celor prea tineri ca să voteze sau a celor care nici măcar nu s-au născut încă.

Adam Smith considera China vremii sale un stat staționar, o țară odinioară “opulentă” care încetase pur și simplu să se mai dezvolte, punând stagnarea pe seama “legilor și instituțiilor” defectuoase din China – inclusiv birocrăția. Pornind de la această idee, Ferguson aduce în discuție experimentul lui Hernando de Soto și al echipei sale care au încercat să deschidă legal un mic atelier de croitorie la periferia orașului Lima, acest lucru durând 289 de zile. Iar când au încercat să obțină o autorizație legală de a construi o casă pe un teren ce aparținea statului, au trebuit să se confrunte cu 52 de instituții guvernamentale, într-un interval de 6 ani și 11 luni. Cu alte cuvinte, instituțiile disfuncționale sunt cele care îi forțează pe săraci să trăiască în afara legii. Valoarea totală a bunurilor imobiliare aparținând săracilor (fără a fi deținute de aceștia în mod legal) din țările în curs de dezvoltare ajunge la 9.3 trilioane de dolari. Însă, din cauza lipsei titlurilor legale de proprietate și a unui sistem funcțional de drept la proprietate, acestea nu sunt altceva decât “capital mort”, neputând fi utilizate în mod eficient pentru a genera avuție. Astfel, debirocratizarea poate apărea ca un remediu pentru ridicarea economică a statelor sărace.

Capitolul al doilea, *Economia darwinistă*, se concentrează asupra miturilor despre reglementare și dereglementare, intrând în contradicție cu cercetătorii care susțin faptul că Marea Recesiune a fost cauzată de dereglementare, mai ales în industria de credit ipotecar, precum și în sectorul bancar, prin abrogarea Legii Glass-Steagall. Mai mult decât atât, autorul susține că este foarte posibil ca reglementarea extrem de complexă a piețelor de către stat este tocmai boala care se pretinde a fi remediu depășirii impasului. În ceea ce privește criza financiară izbucnită în anul 2008, istoricul britanic opinează că ar trebui să se consolideze banca centrală ca autoritate supremă atât în sistemul monetar, cât și în cel de supervizare. În al doilea rând, acesta îndeamnă să ne asigurăm că persoanele responsabile din cadrul băncii centrale sunt “temătoare” și experimentate concomitent, în asemenea măsură încât să intervină în momentul în care sunt observate creșteri excesive ale creditelor și creșterea prețurilor activelor. În al treilea rând, să le oferim o libertate considerabilă în modul cum își utilizează principalele instrumente: cerințele privind rezerva, schimbările ratei dobânzii și achizițiile și vânzările de titluri pe piața deschisă. Nu în ultimul rând, să le oferim o lecție de istorie economică.

De asemenea, Ferguson propune drept metodă de rezolvare a problemelor financiare mondiale o reglementare nu foarte strictă, dar, în același timp, autorul britanic pledează pentru pedepse mai aspre în privința “bancherilor răi”. Cu alte cuvinte, soluția constă în simplificarea normelor și aplicarea strictă a acestora.

Al treilea capitol, *Peisajul legii*, analizează problemele de natură legislativă ale societăților moderne. Astfel, Ferguson argumentează, la un nivel general, metodele prin care statul de drept, definit în linii mari, a suferit un declin în statele occidentale (cu precădere în Statele Unite). În ceea ce privește supremația legii, autorul consideră că aceasta – prin simpla sa existență – generează creștere economică, în special dacă se dovedește capabilă să se opună “mâinii strângătoare” a statului. De asemenea, îndemnul istoricului britanic este acela de a constrânge statul – prin aplicarea contractelor de către o terță parte, care ar face ca agenții din sectorul privat să nu mai ezite să participe la tranzacțiile economice nonsimultane, mai ales la cele distanțate de timp și spațiu – să-și folosească puterea de coerciție în așa fel încât să respecte drepturile la proprietate privată.

Unul dintre cele mai tulburătoare aspecte ale declinului este incapacitatea statului de a aplica legile. Istoricul britanic apreciază că oamenii lacomi vor comite fraude sau vor da dovadă de neglijență atâta timp cât au impresia că infracțiunile lor nu vor fi observate sau aspru pedepsite. Însă printre cei mai periculoși dușmani ai supremației legii se numără legile proaste. În ciuda numeroaselor simptome ale declinului, autorul preia ideea lui Mancur Olson în virtutea căreia este nevoie de un șoc extern pentru a înlătura rămășițele sufocante ale favoritismului și corupției și pentru a îngădui reinstaurarea supremației legii.

Tot în cadrul acestui capitol, autorul demonstrează modul în care existența statului de drept – care contribuie la înțelegerea succesului economic al Occidentului – se află în acest moment sub o presiune imensă din partea unor forțe care variază de la legi excesiv de complicate și până la creșterea costului legii. Asemenea evoluții, susține Ferguson, conduc la o pierdere a competitivității instituționale în țări precum Statele Unite. Mai mult decât atât, conform argumentelor autorului, este foarte posibil să asistăm la o degenerare a supremației legii – considerată crucială pentru funcționarea la parametri optimi a democrației și capitalismului – în detrimentul dezvoltării unei supremații a avocaților.

Ultimul capitol, *Societăți civile și necivile*, propune rezolvarea tuturor acestor probleme, Ferguson considerând că reforma trebuie să vină din afara instituțiilor publice, de la asociațiile societății civile. În definitiv, de la noi, cetățenii. Una din ideile centrale ale capitolului de față este cea a faptului că beneficiile nete ale urbanizării sunt condiționate de cadrul instituțional în care funcționează orașele. Acolo unde există un guvern reprezentativ eficient, unde există o economie de piață dinamică, unde statul de drept este respectat și societatea civilă este independentă față de stat, beneficiile unui grup dens de populație sunt mai mari decât costurile. Însă, după cum este lesne de presupus, acolo unde aceste condiții nu sunt întrunite, are loc exact fenomenul opus. Istoricul britanic este de părere că activismul local spontan al cetățenilor este mai benefic decât acțiunea centrală a statului, nu numai prin prisma rezultatelor sale, cât mai ales datorită efectului său asupra noastră, în calitate de cetățeni. Iar prin cetățean, autorul înțelege nu doar actul de a vota, de a-ți câștiga legal existența și de a respecta legea, ci presupune și să faci parte din “comunitate” – grupul mai mare decât propria familie – exact acolo unde învățăm să ne dezvoltăm și să aplicăm normele comportamentale.

În același timp, autorul este de părere că sistemul educațional ar putea fi domeniul în care ar trebui să aibă loc modificări profunde. În opinia sa, problema este aceea că instituțiile publice de învățământ, furnizorii monopolști, suferă de pe urma acelorași probleme care îi afectează pe toți furnizorii de acest fel: scăderea calității, pe fondul absenței concurenței și a puterii care se dezvoltă treptat a intereselor legitime ale “producătorului”. Astfel, Ferguson nu pledează pentru dezvoltarea școlilor private în detrimentul celor de stat, ci în favoarea amândurora. Bazându-se pe considerentul că “biodiversitatea” este de preferat monopolului, autorul consideră că o combinație de instituții publice și private cu o concurență reală favorizează excelența.

Potrivit istoricului britanic, cutremurele de pământ și tsunamiurile, alături de pandemiile provocate de mutația unor virusuri, reprezintă două teribile amenințări la care este supusă umanitatea, pagubele riscând să fie mai mari din cauza concentrării ridicate a orașelor din zona de coastă. Acestea, împreună cu proliferarea nucleară, ne pot face să considerăm lumea un loc mai periculos decât în timpul Războiului Rece deoarece azi ne confruntăm mai curând cu o profundă situație de incertitudine în comparație cu perioada menționată, când principala amenințare la adresa omenirii era riscul calculabil al unui rezultat pesimist la un joc cu doi participanți.

Pentru a înțelege dinamica extrem de complexă a convergenței și divergenței care caracterizează lumea de astăzi, Niall Ferguson îndeamnă la un studiu aprofundat al istoriei instituțiilor. Astfel, deficitul democratic (din capitolul I), fragilitatea normativă (din capitolul al II-lea), supremația avocaților (din capitolul al III-lea) și societatea necivilă (din ultimul capitol) oferă explicații solide pentru o comprehensiune mai bună a motivului pentru care Occidentul prezintă în acest moment o creștere mai scăzută și o inegalitate mai mare decât în trecut, aflându-se într-o situație staționară.

Autorul consideră că semnele decăderii sunt demult evidente: un ritm al creșterii economice dramatic încetinit, crize economice, datoriile care împovărează statele și care sunt pe cale să le aducă în situații de faliment, populație îmbătrânită, mișcări antisociale tot mai dese și mai violente. În legătură cu aceste semne, una dintre observațiile solide pe care le face Ferguson este aceea că, atunci când se încearcă diverse scenarii de explicare cu privire la Marele Declin, accentul cade, într-un mod disproporționat, pe efectele vizibile ale acestuia și nu pe cauzele care au provocat această stare de fapt. În fond, studiul universitarului britanic este chiar despre cauzele care au provocat Marele Declin, despre cum s-a ajuns aici, ce anume a decurs greșit în lumea occidentală a vremurilor noastre, acesta afirmând că riscăm să ne pierdem vremea tratând simptomele cu leacuri empirice în loc să încercăm să înțelegem adevărata natură a declinului. Totodată, autorul se declară condus de teama că statul economic staționar ar putea avea urmări politice periculoase de dinamice.

În definitiv, Niall Ferguson susține că decăderea civilizației vestice a fost determinată de degradarea instituțiilor care constituiau odinioară pilonii săi: guvernul reprezentativ, piața liberă, statul de drept și societatea civilă. Pentru a stopa degenerarea civilizației occidentale, cândva dominantă, va fi nevoie de reforme radicale pentru reabilitarea instituțiilor și revenirea la principiile inițiale ale unei societăți cu adevărat libere. Și poate că rețeta lui Smith pentru vindecarea stazei

chineze (mai mult comerț liber, stimularea micilor afaceri, mai puțină birocrație și mai puțin capitalism clientelar) ar putea reprezenta o alternativă viabilă și astăzi.

Ionuț Filipescu

Tóth Szilárd, *A hidegháború története. Kultúra, propaganda és stratégiai politikák*, Presa Universitară Clujeană, 2014, 371 p.

Autorul volumului de față predă de ani buni cursuri de specialitate legate de istoria Războiului Rece la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Deoarece majoritatea cursurilor de acest gen din România se bazează mai ales pe bibliografia ce conține în primul rând titluri publicate în Statele Unite ale Americii, am fost curios să văd cu ce tip de bibliografie lucrează Tóth Szilárd și cum a reușit să realizeze sinteza acestei jumătăți de secol care a determinat istoria întregului mapamond.

Abordarea unei astfel de problematici complexe nu se poate face fără să fie trecute în revistă principalele școli și curente referitoare la interpretarea întregului fenomen reprezentat de Războiul Rece. În consecință, autorul, începând cu pagina 9, enumeră trei școli principale în abordarea Războiului Rece: pe cea tradiționalistă, revizionistă și pe cea post-revizionistă. Într-adevăr, aceste trei școli sunt cele de bază în literatura de specialitate din lumea anglo-saxonă, însă numărul abordărilor este cu mult mai larg, începând cu poziția inițială sovietică, marxist-leninistă, până la teoria structuralistă, formulată în era post-Război Rece, sau chiar feministă. Este drept, o enumerare succintă a câtorva dintre acestea se găsește la paginile 16-17.

O idee originală este stabilirea începutului Războiului Rece odată cu războiul civil din Grecia, în contextul în care mulți specialiști obișnuiesc să ofere alte puncte de reper. Este pertinentă și descrierea cauzelor și efectelor planului Marshall, la care aș mai adăuga precizarea că acest plan (deși din punctul de vedere al economiilor naționale într-adevăr a reprezentat – așa cum autorul bine a subliniat – o „injecție de dolari”, de multe ori la nivele locale sau la nivel de întreprindere) n-a fost benefic pentru toată lumea, datorită condițiilor impuse de americani, nici în Franța.

Autorul are curaj în a oferi interpretări originale, exprimându-și o părere cristalizată prin lectură. De exemplu, la pagina 33 autorul își exprimă opinia că Uniunea Sovietică dorea în 1945-1946 numai exercitarea controlului asupra zonei de influență, fără să vrea să-și provoace aliații occidentali, sau la pagina 73, unde, amintind de blocada Berlinului, ne vorbește cu convingere de două scopuri ale lui Stalin, în acest al doilea caz citându-l pe Csizmadia Sándor. În ceea ce privește analiza comuniștilor din țările central-est-europene în perioada 1945-1948, s-ar fi putut face în anumite cazuri într-un mod mult mai detaliat: de exemplu, cazul Poloniei și cel al Ungariei au primit un spațiu mult mai mic, cantitativ vorbind, decât studiile de caz din Iugoslavia și Cehoslovacia, nefiind menționați nici președintele ungar exilat, iar în cazul Poloniei, cardinalul Hlond, de asemenea, rolul mareșalului Rokosovski ar fi meritat să fie menționate.

Am așteptat cu mult interes să citesc capitolul despre războiul din Coreea, cunoscând faptul că autorul are expertiză în domeniul relațiilor internaționale.

Capitolul este relativ bine documentat, însă s-ar fi putut spune mult mai multe. Faptul că autorul n-a intrat în sensul strict în istoria militară a conflictului nu e în sine o problemă, însă probabil că ar fi meritat incluse câteva fraze despre atrocitățile reciproce comise împotriva populației civile, de ambele părți. Aceste atrocități au fost reale, chiar dacă propaganda părților aflate în conflict de multe ori le-a exagerat și, fără să știm de acestea, nu putem înțelege adâncimile urii între cele două state coreene din ziua de azi. Atrocitățile sunt evocate într-un capitol care tratează problema propagandei și rolul caricaturilor în presa comunistă de limbă maghiară din România epocii, iar capitolul respectiv este unul din cele mai bine scrise din carte. Totuși, nu ar fi stricat evidențierea acestora și în capitolul de specialitate, mai ales datorită caracterului reciprocității. Totodată, este de lăudat faptul că autorul încearcă, pe baza bibliografiei disponibile lui, să înțeleagă motivațiile persoanelor care au avut rol decisiv asupra evoluției conflictului: Stalin, Truman, MacArthur, Mao, Kim Ir Sen. În acest sens, i-aș recomanda să citească, printre altele, lucrările lui Kun Miklós, Borhi László, și așa mai departe.

În rest, câteva probleme ale Războiului Rece sunt evidențiate în volum: mișcarea țărilor nealiniate și conferința de la Bandung, crizele-gemene ale revoluției maghiare din 1956 și criza Suezului, războiul din Vietnam, evoluția relațiilor sovieto-chineze, criza rachetelor din Cuba, Primăvara de la Praga, sau războiul din Afghanistan. Trebuie să spun că mi-a plăcut foarte mult cronologizarea aplicată războiului din Vietnam: acest lucru este foarte necesar pentru orice lucrare de sinteză care tratează această problematică, pentru că, deși războiul din Vietnam pare să aibă la prima vedere o cronologie bine cristalizată și o imagine de ansamblu relativ simplă, repede se poate descoperi că nu e chiar așa, dincolo de implicațiile directe sau mai puțin directe a unei serii de actori, dintre care marile puteri reprezintă numai câteva. Un capitol separat este dedicat tehnicilor de propagandă și de manipulare ale Războiului Rece, iar ultimul capitol mare tratează chestiunea non-proliferații armelor nucleare. Concluziile sunt foarte scurte, în numai două pagini autorul încheie socotelile legate de glasnosty, perestroika și prăbușirea sistemului comunist din Europa Centrală și de Est, respectiv Uniunea Sovietică. Face asta numai pe baza ideilor generale, fără să prezinte niște detalii legate de evenimente faplice.

Autorul este istoric și profesor, iar volumul de față reprezintă atât un curs universitar, cât și o lucrare de sinteză. Acest caracter dual este prezent, ușor de sesizat în timpul lecturii. Fără îndoială, realizarea acestei sinteze bine ilustrate prin hărți (dintre care câteva sunt munca lui Bartos-Elekes Zsombor, lector al Universității Babeș-Bolyai, Facultatea de Geografie) și caricaturi ce se leagă mai ales de problema Războiului Coreean, a reprezentat o muncă serioasă, utilă și valoroasă, ce trebuie și merită să fie respectată. Totuși, pe viitor, aș avea câteva recomandări, prin care această sinteză destul de bună poate fi îmbunătățită, perfecționată, eventual adusă la un nivel competitiv cu sintezele din străinătate.

În primul rând, unele din observațiile mele ar ține de corectura volumului: de exemplu, numele lui Henry Kissinger apare în mai multe note sub forma greșită de „Hernry” (de exemplu la paginile 83, 85, 88, 120, 123 și așa mai departe). Pentru edițiile viitoare, nu ar strica o lecturare mai strictă în acest sens. Totodată, nu sună bine evocarea doctrinei Monroe ca și „doctrina Monor” (p. 203; de altfel, Monor este o

localitate din Ungaria, aproape de Budapesta), chiar dacă sunt conștient că autorul cunoaște bine sensul acestei doctrine. Asemenea greșeli se pot strecura și în cazul “caselor mai mari” de editură; cu cât sunt mai puține însă, cu atât e mai bine.

În privința bibliografiei se poate observa nu numai că autorul cunoaște anumite lucrări ale istoriografie de specialitate române, maghiare și occidentale, dar și faptul că este familiar cu căutarea pe Internet (această remarcă s-ar putea să pare banal, dar nu este: când vorbim de metodologia identificării surselor pe internet, nu căutarea prin Google reprezintă problema principală, ci identificarea surselor cu adevărat relevante și reprezentative). O categorie separată o reprezintă presa vremii, în limba maghiară, din România, folosită pentru realizarea studiului de caz referitor la Războiul din Coreea. Poate că dacă acest capitol a fost inclus în volum, era oportună și folosirea unor alte surse de presă, chiar dacă numai cu titlu de fapt divers, din România, Ungaria, din lumea occidentală sau din spațiul sovietic, chiar dacă numai în traducere. Să nu uităm că la începutul anilor cincizeci ARLUS-ul desfășura o activitate intensă în mediul cultural din România, editând mai multe publicații. Dar aceasta este o recomandare în scopul îmbunătățirii, și nu reprezintă o lipsă majoră a scrisului științific de față.

Autorul acestei recenzii nu este adeptul citării obligatorii a anumitor autori, numai de dragul ca operele acestora să fie citate în scopul creșterii factorului de impact personal. Totuși, pe viitor n-ar strica completarea bibliografiei cu anumite titluri, și a aparatului critic cu niște referințe care să crească valoarea operei. Din literatura anglo-saxonă/internațională aș menționa reflectările asupra Războiului Rece în cadrul unor analize ulterioare ale lui Robert Kaplan, Robert Kagan, Fareed Zakaria, și așa mai departe; din mediul istoriografiei maghiare i-aș reaminti pe Békés Csaba, Borhi László, Jeszenszky Géza, la fel cum din istoriografia românească nu ar trebui omiși Mircea Malița sau Lavinia Betea. Nu în ultimul rând, un loc special i se cuvine lui Arne Odd Wenstad. Am observat că autorul cunoaște cel puțin una din lucrările lui Noam Chomsky: acest autor este inevitabil dacă vrem să prezentăm atitudini critice față de politica externă americană a vremii, iar în acest caz, prezentarea lui Chomsky poate să primească o întindere mai mare. În acest caz nu strică nici cărțile critice (care reprezintă un fel de carte neagră a politicii americane, fiind vorba de Rogue State și Killing Hope) ale lui William Blum, care dincolo de slăbiciunile metodologice, cu o critică adecvată pot fi foarte utile. Totodată, există o serie de reviste de specialitate care publică în jurul tematicii Războiului Rece, cum ar fi *Cold War History*, dar și o serie de alte reviste indexate în baze de date, ce publică în domeniul istoriei contemporane, și care merită utilizate în asemenea cazuri, de realizare ale unor volume de sinteză. Referințele de acest gen dau clasă și actualitate scrisului academic, și ilustrează faptul că autorul este la curent cu cele relevante din mediul academic internațional.

O a treia observație majoră ar fi legată de conținutul volumului, de problemele la care un curs universitar ce tratează cheștiunea Războiului Rece trebuie să se refere. Ar fi fost imperios necesară includerea unui capitol referitor la Orientul Mijlociu: nașterea statului Israel, termenii conflictului israeliano-arab, implicarea marilor puteri în manipularea acestora și evidențierea liniilor de demarcație culturală între diferitele

populații musulmane, pentru că deși Războiul Rece s-a terminat de mult, Orientul Apropiat și Mijlociu reprezintă un important focar de războaie.

Două probleme ar fi trebuit evidențiate în concluzii: moștenirea globală a Războiului Rece și particularitățile Europei Centrale și de Est, care își au rădăcinile în această perioadă. Până la urmă, evenimentele istorice din trecut își fac simțite consecințele și asupra prezentului, mai ales în cazul unui fapt istoric major cum a fost și Războiul Rece.

Autorul își exprimă speranța, în rezumatul aflat la capătul volumului, că sinteza va reuși să propună o abordare care să nu se rezume numai la prezentarea evenimentelor, ci să ofere o privire și în părțile mai puțin discutate ale Războiului Rece, cum ar fi scopul și efectele propagandei, respectiv nașterea și decăderea unor concepte strategice diferite. Autorul acestei recenzii consideră că în esență a reușit și că această carte reprezintă o sinteză destul de bună, care însă poate fi perfecționată în viitor, cu ocazia noilor ediții. Și ediții noi trebuie să existe, dată fiind importanța și potențialul subiectului. Cunoscând scrisul academic al autorului de până acum, se poate observa o dezvoltare majoră, și sunt sigur că viitoarele ediții ale volumului de față vor beneficia de îmbunătățiri majore. În consecință, recomand volumul de față tuturor celor interesați de această problematică.

Artur Lakatos